UNIVERSITATEA BUCUREȘTI
— FACULTATEA DE ISTORIE —

COMPENDIU
AL
PALEOGRAFIEI ROMÂNO-SLAVE

VOL. I.

Prof. dr. docent DAMIAN BOGDAN

BUCUREȘTI
— 1969 —

www.dacoromanica.ro

U N I V E R S I T A T E A B U C U R E Ş T I

FACULTATEA DE ISTORIE

C O M P E N D I U

AL

PALEOGRAFIEI RCMÂNO-SLAVE

VOL I.

Prof.dr.docent DAMIAN BOGDAN

BUCURESTI

- 1969 -

www.dacoromanica.ro

I. GENERALITATI

Denumirea paleografiei. Termenul paleografie are aceiaşi origine greacă ca şi atîtea alte noţiuni ştiinţifice, el este format dintr-un cuvînt compus ca şi alte denumiri de aceiaşi provenienţă şi anume din παλαιός - vechi şi γράφ -scriu. Făurirea şi punerea în circulaţie ştiinţifică a noţiunii paleografie, se datoreşte strălucitului erudit francez Bérnard de Montfaucon - denumirea apărînd în lucrarea acestuia - Pălaeographia graeca (Paris, 1708).

Caracterul şi obiectul .- Paleografia este ştiinţa care ne pune la îndemînă mijloacele prin care putem cunoaşte şi citi corect scrierile vechi, istoria şi legile evoluţiei lor şi determină - în absenţa oricărei date cronologice sau topografice- epoca şi locul unde s-a scris un izvor paleografic. In obiectul paleografiei intră două categorii de izvoare scrise - adică texte- şi anume ,manuscrisele în formă de sul (rulou) şi carte -codexurile- cît şi documentele în sensul cel mai larg al cuvîntului (hrisoave, porunci, cărţi domneşti, boiereşti, ecleziastice, etc., zapise, diate (testamente) şi scrisori emise şi scrise de persoane şi instituţii publice şi private.).

Paleografia româno-slavă. Ştiinţa care poartă denumirea: paleografia româno-slavă are drept preocupare studierea istoricului şi legilor de evoluţie ale scrierilor şi datării izvoarelor paleografice lipsite de dată, care începînd cu secolul al X-lea şi sfîrşind cu veacul al XVIII-lea, s-au scris în limba slavă în ţări şi regiuni locuite de români, cît şi a aceloraşi texte care s-au scris de români în ţări şi regiuni străine, ca de pildă în mănăstirile de pe muntele Athos al peninsulei Calcidica din Grecia.

Metodele de lucru. Scrierea este un produs al creaţiei societăţii omeneşti, apărută pe o anumită treaptă de dezvoltare

www.dacoromanica.ro

a acesteia , nevoia grafiei fiind simţită puternic încă în perioada primelor formaţii statale. Pornind de la faptul că scrisul constituie unul dintre factorii puternici în crearea şi dezvoltarea culturii, care a servit oamenilor ca mijloc de comunicare şi de întipărire a tot ceeace a înfăptuit mintea omenească, grafia nu poate fi studiată desprinsă, izolată de viaţa societăţii umane în toată complexitatea acesteia. Tocmai de aceia paleografia este socotită ca cea mai importantă dintre toate ştiinţele, care ajută la dezvoltarea istoriei de aici, apoi şi premiza că intuirea paleografiei este absolut necesară nu numai istoricului şi lingvistului, ci oricărui specialist, care în munca sa, trebuie să se aplece asupra textelor vechi, să le perceapă şi să le interpreteze conţinutul. Citirea corectă a izvoarelor paleografice este o necesitate stringentă pentru folosirea justă a textelor-izvoare istorice . Se recomandă în chip expres ca pregătirea paleografică să se facă pe materiaî viu , adică direct pe textul original şi nu pe fotocopie căci copia fotografică dă o imagine a originalului numai în ceea ce priveşte grafia, nu şi aspectul materialului pe care s-a scris, a cernelurilor folosite. Dar chiar şi imaginea grafiei nu întotdeauna ne o dă o fotocopie căci atunci cînd materialul originalului s-a păstrat cu sbîrcituri , cu muchii rezultate din împăturire, rupt şi şters la locurile de păturire sau în alte locuri, mucegăit, putred, ros de şoareci sau de cari, pătat cu părţi lipsă, cu grafie măruntă şi îmbîesită, cu ştersături, spălări, corectări, răzuiri, adăogiri contemporane sau posterioare - imaginea grafiei este departe de a fi reală, la fel şi în cazul unei reproduceri, care nu este făcută la mărimea originalului. Nu mai este de insistat asupra copiilor litografice (litocopiilor), unde mîna desenatorului domină şi este cu atît mai grav şi dăunător faptul cînd un astfel de specialist nu este de fel familiarizat cu alfabetul a căror semne le desenează. Un exemplu tipic în acest sens îl constituie copia litografică a însemnării scribului tetraevangheliarului din anul 1502, dăruit de Ştefan cel Mare mănăstirii Zografu de la Athes - ctitoria acestui strălucit domn al Moldovei[1] manuscris aflat astăzi în Biblioteca Naţională din Viena.

1.- Compară litocopia redată fotografic de N.Iorga, Les arts mineurs en Roumanie,(I), Bucureşti, 1934, III,pl.V şi fotocopia

www.dacoromanica.ro

Paleografia şi celelalte discipline auxiliare ale istoriei.Intre paleografie, epigrafie ,diplomatică, sigilografie,numismatică, arhivistică, cronologie, criptografie, papirologie,codicologie, genealogie, heraldică, metrologie, filigranologie -socotite în chip tradiţional ştiinţe auxiliare ale istoriei - cît şi între bibliografie, iconografie, artă plastică, onomastică , geografie istorică, lingvistică,critica texteler, etc. există o strînsă şi stringentă legătură.

Dintre aceste discipline ştiinţifice cea mai apropiată de paleografie este epigrafia- ştiinţa inscripţiilor şi a grafitelor-texte lucrate pe materiale ca : piatra, metalul, osul,lemnul , ţesătura, zidul, etc. Epigrafia ca şi paleografia cercetează evoluţia scrisului, însă pe cînd paleografia descrie, clasifică şi explică originea şi evoluţia grafiei a două categorii de texte-manuscrise şi documente,- epigrafia studiază în acelaşi direcţie numai o categorie de texte : inscripţiile. Intre aceste două ştiinţe există nu numai o legătură ci şi o interferenţă căci sînt nu puţine caractere grafice trecute din inscripţii în izvoare paleografice după cum este prezent şi fenomenul invers - adică litere trecute din texte paleografice în cele epigrafice.

Apropiată de paleografie este şi diplomatica - ştiinţa diplomelor, a actelor cît şi a tuturor documentelor - căci ambele discipline studiază aceiaşi categorie de texte. Astfel pe cînd paleografia cercetează particularităţile externe a documentelor: grafia şi materialele folosite la scriere şi spre a-şi întări concluziile recurge la diplomatică care-i pune la îndemînă datele rezultate din cercetarea particularităţilor interne: formularul şi elementele de validare. Tot aşa şi diplomatica spre a-şi temeinici concluziile , mai ales în ceeace priveşte autenticitatea documentelor, recurge la datele pe care i le furnizează paleografia în ceea ce priveşte cercetarea particularităţilor externe. Astfel chiar şi numai două exemple confirmă cele susţinute şi anume că toate privilegiile de proprietate emise de domnii Ţării Româneşti pînă în anul 1458 sînt scrise pe piele, făcută aptă pentru scris - adică pe pergament- iar în Moldova aceiaşi afir-

-continuare de pe pag.4 - aceleiaşi însemnări reproduse de Damian P.Bogdan, Din paleografia slavo-române în Documente privind istoria României, introducere, I.Bucureşti), 1956, fig.18.-

www.dacoromanica.ro

maţie este valabilă pentru textele cu acelaşi caracter, pînă la jumătatea secolului al XVI-lea.

O legătură asemănătoare există între paleografie şi sigilografie sau sfragistică - ştiinţa sigiliilor - cît şi numismatică- ştiinţa monedelor -, căci sigiliile şi monedele cuprind şi inscripţii (legende) care formează materialul cercetărilor paleografice, întrucît permit să se deducă concluzii privind istoria scrisului. Astfel pentru a mă opri la un exemplu am arătat încă în 1956 că semnele grafice din inscripţia sigiliului mare a lui Alexandru cel Bun sînt în mare parte împrumutate din hrisoavele lui Roman Muşat.

Apropiată de paleografie este şi arhivistica - ştiinţa cercetării şi organizării arhivelor - căci aceasta pune la dispoziţia paleografiei materialele paleografice, iar paleografia ajută arhivistica în descifrarea aceloraşi izvoare.

O legătură strînsă există între paleografie şi cronologie - ştiinţa datelor istorice -, căci spre a data textelor paleografice fără dată paleografia recurge la cronologie, după cum aceasta apelează la paleografie spre a descifra grafia datelor.

Criptologia - ştiinţa textelor criptice, tăinuite,ascunse - pune la dispoziţia paleografiei cheia izvoarelor paleografice criptice, după cum paleografia furnizează criptografiei lectura şi evoluţia semnelor grafice.-

Papirologia - ştiinţa textelor scrise pe materialul vegetal, cunoscut din antichitate sub denumirea de papirus - are legătură cu paleografia fiindcă pune la îndemîna acesteia datele ei, iar paleografia îi dă descifrarea scrisului izvoarelor papirologice.-

Codicologia - ştiinţa cercetării tehnicii codexurilor, adică a manuscriselor în formă de carte - se leagă de paleografie întrucît altfel nu-şi poate realiza sarcinilor sale, după cum paleografia recurge la codicologie spre a-şi temeinici concluziile privind particularităţile externe ale codexurilor.

Legăturile paleografiei cu genealogia - ştiinţa originii şi descendenţei familiilor şi a neamurilor înrudite - una dintre cele mai vechi ştiinţe auxiliare - se desprinde din faptul că cea dintăi pune la îndemîna genealogiei lectura corectă a textului genealogic, iar aceasta din urmă dă, prin cercetarea perso-

www.dacoromanica.ro

nagiilor studiate, cheia datării textelor paleografice lipsite de dată.

Heraldica - ştiinţa însemnelor, blazoanelor , emblemelor şi stemelor ţinuturilor, oraşelor , personagiilor, etc.,-pune la dispoziţia paleografiei studiul însemnelor care îi ajută la datarea textelor heraldice fără dată, iar paleografia ajută heraldica prin descifrarea izvoarelor heraldice însoţite de text.-

Metrologia - ştiinţa măsurilor şi a greutăţilor se leagă de paleografie prin lectura corectă a izvoarelor paleografice cu astfel de elemente, iar precizarea apariţiei măsurilor sau a greutăţilor ajută paleografia la datarea textelor paleografice lipsite de dată.

Legătura strînsă dintre paleografie şi filigranologie - ştiinţa imaginelor (filigranelor) şi a liniilor orizontale şi verticale imprimate în hîrtie în timpul fabricării acestui material vegetal - rezultă din faptul că spre a data textele paleografice fără dată - scrise pe hîrtie - cea dintîi apelează la cea de a doua pentru indicarea , identificarea , şi datarea atît a filigranelor cît şi a liniilor orizontale şi verticale prezente în hîrtie, iar filigranologia apelează la paleografie spre a putea citi corect izvoarele sale.

Acelaşi lucru se poate spune şi despre legăturile dintre paleografie şi bibliologie - ştiinţa în sine a cărţii -, iconografie - ştiinţa figurilor, a chipurilor din texte -, artă plastică, onomastică - ştiinţa numelor de persoane (antroponimice) şi de locuri (toponimice) -, geografie istorică, lingvistică şi critica textelor, căci toate aceste ştiinţe recurg la datele paleografiei după cum paleografia apelează la realizările lor, aceasta spre a-şi putea întări concluziile proprii rezultate din studierea particularităţilor externe ale izvoarelor sale.

Începuturile şi dezvoltarea paleografiei. Paleografia a luat naştere în secolul al XVII-lea şi anume în Franţa şi la început era încadrată în diplomatică. Autorul lucrării clasice De re diplomatica , care a apărut în anul 1681 şi a pus bazele nu numai a diplomaticei , ci şi a altor ştiinţe auxiliare ale istoriei, a fost marele învăţat francez Jean Mabillon . Prima lucrare ştiinţifică în domeniul paleografiei este Palaeographia graeca a lui B. de Montfaucon , despre care am amintit la începutul acestui capitol.

www.dacoromanica.ro

Munca intensă de culegere , descriere, editare şi studiere a izvoarelor paleografice , latine clasice şi medievale are drept rezultat naşterea paleografiei latine. Astfel , văd lumina tiparului între altele lucrările următorilor eruditi : W.Watenbach, B.Bretholz, M.Prou şi A. De Boüard, D.A.Dobiaš[1] -Rozdestvenskaja şi C.Andreescu.

In domeniul paleografiei greco-bizantine este excelenta lucrare a lui V.Gardthausen..

Bazele cercetărilor ştiinţefice ale paleografiei slave le pune abatele ceh Iosef Dobrowsky (1882), socotit părintele slavisticii. In domeniul paleografiei slave sînt întîi lucrările care privesc paleografia rusă - în acest sens remarcîndu-se cursurile universitare ţinute de I.Sreznevski (1885) şi A.Sobolevski (1901 şi 1908) care apoi au văzut şi lumina tiparului. Dar încă către sfîrşitul secolului trecut, unul dintre paleografii ruşi anume E.Karski, publică cursul său de paleografie slavă chirilică ce-l ţinea la universitatea din Varşovia (1897) curs care apoi va apare într-o ediţie mult îmbunătăţită - a cincea - în anul 1928. Aceleaşi preocupări vor avea apoi R.Brandt (1909), N.Karinski (1915). Paleografia chirilică bulgară, sîrbă şi bosnică este cuprinsă într-un studiu documentat şi intuitiv - apărut în 1913 - al prof.P. Lavrov, editorul versiunii slavone a Invăţăturilor lui Neagoe Basarab.

S-au publicat apoi şi un şir întreg de albume privind paleografia rusă şi în acest sens sînt contribuţiile lui M.Pogodin (1840-1841), I.Kamanin (1899), cele mai bune însă, fiind albumele publicate de A.Sobolevski (1901, 1903 şi 1906). In domeniul paleo-

---

1.- Majoritatea caracterelor ruseşti, bulgăreşti, ucrainiene, bieloruse şi sîrbeşti ca şi unele dintre cele româneşti ,comportă o transcriere internaţională deosebită prin alfabet latin.

Astfel literile δ, ѣ, ѳ, ґ, ж, з, и, ѹ, і, ѵ, ѳ, ѡ, ѧ, ѣ, ѫ, ѯ, ѱ, ѳ, ѵ, ѣ, ѳ, ѵ, ѱ, ѳ, ѵ, ѱ, ѡ, ѡ, ъ, ь, ѣ, ѳ, ѫ, ѯ, ѯ, se redau prin: b, v, g, d, ž, z, i, j, l, l', m, n, n', p, r, s, t, ć, u, f, h, c, č, g, š, šč (rus, iar bulg. št) , ŭ (bulg.= rom.ă) j, ě, ju, ja, ă, (rom.ă) - Tot aşa literile româneşti â(î) , c, j, ş, ţ, se transcriu prin :, k, ž, š, c.

www.dacoromanica.ro

Naşterea şi evoluţia paleografiei româno-slave. Datorită faptului că textele româno-slave sînt scrise în slavonă, aceasta a fost cauza care, încă din prima jumătate a secolului XVIII, a îndemnat pe cercetătorii de origine slavă să se preocupe de astfel de izvoare. Astfel în anii 1723-1747 pelerinul rus Vasile Barski călătorind la muntele Athos şi în alte locuri sfinte din Orientul apropiat, adună un material paleografic destul de bogat, cuprinzînd descrierea unor manuscrise româno-slave şi redarea însemnărilor din astfel de texte aflate în mănăstirile atonite, formînd o lucrate ce în anul 1785 i se publică de către Academia rusă de ştiinţe. Acelaşi caracter are şi lucrarea lui Victor Grigorovici - român din părţile de dincolo de Nistru - rezultat al călătoriei întreprinse în Turcia europeană în cursul primei şi celei de a doua jumătăţi a secolului trecut.

Cele dintîi date ştiinţifice privind paleografia româno-slavă ni le dă vestitul slavist român Ioan Bogdan şi anume spre sfîrşitul veacului trecut (1890) prin următoarele lucrări ale sale : Cîteva manuscripte slavo-române din Biblioteca curţii imperiale de la Viena ; Cinci documente istorice slavo-române din arhiva Curţii imperiale de la Viena şi Diploma bîrlădeană din 1134 şi principatul Bîrladului. Documentul studiat din punct de vedere istoric, arheelogic şi paleografic (ca prefaţă la vol.23 din Uricariu al lui Teodor Codrescu şi în extras, 110 p.) formează conţinutul unui studiu de popularizare ştiinţifică a lui Gh.Ghibănescu - unul dintre cei mai sîrguincioşi culegători şi editori de documente româneşti vechi ale cărui colecţii Surete şi izvoade, şi Ispisoace şi zapise nu pot lipsi de pe masa de lucru a unui istoric cu toate lipsurile inerente lor.

Meritä o deosebitä preţuire introducerea şi cu obiect paleografic pe care I.Bogdan o va publica în 1902 şi în 1905 la ale sale Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Tara Ungurească în sec.XV şi XVI şi Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Tara Ungurească în sec. XV şi XVI.

Nu mai puţină preţuire se cade a acorda contribuţiilor cunoscutului erudit rus A.Iacimirski - român după mamă - aduse la studiul paleografiei româno-slave prin următoarele sale lucrări :

www.dacoromanica.ro

Manuscrisele slave şi ruseşti ale bibliotecilor româneşti[1], Documentele valahe din punct de vedere paleografic şi diplomatic[2] Documentele moldoveneşti din punct de vedere paleografic şi diplomatic[3] şi Documentele slave ale arhivei din Braşov din punct de vedere paleografic şi diplomatic[4]. Aceeaşi preţuire i se cuvine şi articolului publicat de Emil Kaluźniacki , Scrierea chirilică la români[5] asupra căruia am insistat în volumul I din Românoslavica.

Un Manual de paleografie slavo-română, scris de H.Stahl-partea de expertiză şi grafologie-şi D.Bogdan -partea paleografică - s-a publicat în anul 1936, lucrare care deşi are lipsuri totuşi este solicitată şi astăzi atît de români, cît şi de străini.

Cele mai multe din capitolele paleografiei româno-slave au fost tratate de autorul acestor rînduri în lucrarea : Din paleografia slavo-română apărută în vol.I-.din introducere la Documente privind istoria României, studiu socotit preţios de către specialişti.

S-au publicat apoi în domeniul paleografiei româno-slave şi cîteva albume din care primul aparţine medicului de origine huţulă, după alţii chiar română Jurko Muc i , lucrarea constituind o anexă la ediţia acestuia de Documente valaho-bulgare sau daco-slave[6] care însă s-a publicat şi în extras, în formatul in folio.

A doua lucrare în acelaşi domeniu aparţine lui I. Bogdan fiind publicată sub titlul :Album paleografic cuprinzînd

---

1.- In ruseşte : Slavjanskie i russkie rukopisi zymyaskich bibliotek, S.Petersburg, 1905.
2.- In ruseşte: Valaśskie gramoty v paleografičeskom i diplomatičeskom otnošenijah , în Russkij filologičeskij vestnik, LIV (1905) p. 49-67.-
3.- In ruseşte : Moldavskie gramoty v paleografičeskom i diplomatičeskom otnošenijah , în aceiaşi revistă din nota 2, LV (1906) nr.1 şi 2 p.177-198.
4.- In ruseşte : Slavjanskie gramoty Braşovskogo arhiva v paleografičeskom i diplomatičeskom otnošenijah, în aceeaşi revistă, LVII (1907) nr. 1, p. 131-145.
5.- In ruseşte:Kirillovskoe pis'mo u Rumyn.
6.- In ruseşte : Valaho-bolgarskie ili dako-slavjanskie gramaty, S.Petersburg, 1840.

www.dacoromanica.ro

douăzeci şi şase facsimile de documente româneşti - cuprinzînd documente aflate în arhivele Braşovului. Acelaşi va tipări la Moscova în anii 1908-1911 Documente şi peceţi moldoveneşti în facsimile (sec.XIV-XVI) -92 de planşe, care însă va fi pusă în circulaţie abia în anul 1929 de către N.Iorga , care i-a dat un nou titlu şi anume: Album paleografic moldovenesc. Documente din secolele al XIV-lea, al XV-lea şi al XVI-lea adunate de Ioan Bogdan şi publicate cu o introducere şi rezumat de N.Iorga. In anul 1911 Stelian Petrescu publică facsimile după manuscrisele cuprinse în Odoarele de la Neamţ şi Secu, iar unsprezece ani mai tîrziu I. Bianu redă în colecţia : Documente de artă românească veche, 10 planşe din Evanghelia slavo-greacă scrisă în mănăstirea Neamţului de Gavril Monahul la 1429. Anul 1934 ne aduce un Album de documente moldoveneşti din veacul al XV-lea, publicat de Paul Mihailovici (astăzi Mihail). Tot în acelaşi an apare minunata carte a lui N.Iorga , Les artes mineurs en Roumanie care cuprind numeroase facsimile şi după manuscrise româneşti scrise în slavoneşte. In anul 1943 am publicat în colaborare cu A.Sacerdoţeanu fascicola II din Culegere de facsimile , seria slavă.

Remarc că peste hotare apare încă în timpul primului război mondial - în 1916 - un foarte bun Album de facsimile după manuscrise chirilice de origine românească[1] datorat lui A.Sobolevski şi E.Kaluţniacki şi publicat de Academia rusă de ştiinţe.

II. Alfabetele slave vechi

Poporul român venind în contact cu unele dintre neamurile slave, care după creştinare , aveau aceiaşi religie ca şi românii, a adoptat de la slavi atît unele elemente ale organizaţiei bisericeşti cît şi scrierea lor. Să ne oprim deci în cele ce urmează asupra scrierii slave.

Incepînd din a doua jumătate a secolului al IX-lea, unii dintre slavi au început să scrie într-un prim alfabet naţional, iar la începutul secolului al X-lea au cunoscut şi un al doilea alfabet naţional. Aceste două alfabete, dintre care unul se numeşte glagolitic de la cuvîntul slav ⰃⰛⰀⰳⰟⰛⱏ (cuvînt, vorbă) iar altul chirilic -de la numele de persoană Chiril, poartă numele în ştiinţă de alfabete slave vechi. Aceste alfabete au căpătat o astfel

1.- In ruseşte : Al'bom snimkov s kirillovskih rukopisej rumynskogo proishoždenija.

www.dacoromanica.ro

de numire, pentru că în alfabetul glagolitic şi cel chirilic, s-au scris primele texte slave exprimate în limba literară, pe care au creat-o fraţii Constantin şi Metodie, despre care va fi vorba mai jos - limbă care se chiamă slavă veche şi a cărei durată se întinde din a doua jumătate a secolului al IX-lea şi pînă la sfîrşitul veacului al XI-lea.

Unul dintre cele două alfabete a fost creiat de grecul Constantin supranumit Filozoful , care născut la Salonic moare în februarie 869, în vîrstă de 42 de ani, pe patul de moarte călugărindu-se sub numele de Chiril - unul dintre cei mai strălucitţi învăţaţi ai evului mediu, ajutat într-o astfel de strădanie de către fratele său mai în vîrstă cu şapte ani - Metodie care sfîrşeşte din viaţă la Velegrad - capitala Moraviei, în anul 885. Crearea alfabetului de către Constantin are la bază puternice cauze politice.

Astfel francii căutau cu orice preţ să supună dominaţiei lor pe slavi, şi în acest sens aplicau dictonul latin :Divide et impera. Datorită acestei tendinţe, principele Pribina, care domnea peste slavii din părţile Slovaciei de astăzi, a fost izgonit în anul 830 de către Moimir principele Moraviei Mari. Francii îl iau sub ocrotirea lor şi de aici lupta de independenţă a Moraviei Mari. Ludovic I- fiul lui Carol cel Mare - reuşeşte astfel , avînd de partea sa pe Pribina să-l detroneze, în anul 846 pe Moimir, înscăunînd în loc pe Rostislav, nepotul lui Moimir. Insă pe drumul de întoarcere după victoria reputată, Ludovic I este atacat şi bătut de către cehii răsculaţi iar campaniile lui următoare împotriva cehilor au acelaşi insucces. Văzînd biruinţa confraţilor săi, Rostislav se pregăteşte să înlăture suzeranitatea francă, acţionînd împotriva lui Ludovic. Se produc astfel lupte şi ciocniri necontenite între fostul suzeran şi vasal şi se ajunge astfel că în preajma anului 862 Rostislav reuşeşte să-şi consolideze situaţia încheind o alianţă cu ţarul bulgar Boris şi trimiţînd ,la începutul anului 862, solia sa la Constantinopol ca să-i trimită dascăli. Acesta este anul de începere a operei nemuritoare a lui Constantin şi Metodie. Şi textul pe care l-au exprimat solii lui Rostislav către împăratul bizantin Mihail al III-lea avea următorul cuprins :"Poporul nostru a lepădat păgînismul , însă noi nu avem dascăli care să ne înveţe noua credinţă pe limba noastră". Drept răspuns la

www.dacoromanica.ro

cererea lui Rostislav cîrmuirea bizantină îi trimite în anul 863 pe cei doi fraţi saloniceni din care Constantin pe lîngă că era un strălucit învăţat - cum am arătat mai sus - era şi un iscusit diplomat, iar Metodie - un talentat organizator. De această misiune moravică se leagă strîns opera nepieritoare a lui Constantin şi Metodie sintetizată în crearea primului alfabet slav , în făurirea limbii literare slave, în crearea de opere originale şi traduceri din greceşte în slavoneşte şi prin aceasta crearea vieţii literare a slavilor , organizarea bisericii şi a şcolii slavilor.-

Dat fiind faptul că aşa numitele legende panonice care narează viaţa şi opera lui Constantin şi Metodie, povestirea despre litere a călugărului Hrabr de la începutul secolului al X-lea cît şi cele două abecedare - unul de la München şi altul de la Paris - acesta supranumit Abecedarium bulgaricum - nu menţionează care anume din cele două alfabete slave vechi este opera lui Constantin, specialiştii se străduiesc de mai bine de două veacuri să stabilească în mod corect care anume este alfabetul făurit de Constantin Filozoful. Sărăcia mărturiilor cît şi faptul că pînă în zilele noatre nu au ajuns originalele textelor create şi tălmăcite de cei doi fraţi saloniceni a dus la emiterea a peste cincizeci de ipoteze privind prioritatea şi originea alfabetelor slave vechi.[1)]

Alfabetul glagolitic.- Referitor la originea alfabetului glagolitic încă în 1737 J. Frisch emitea ipoteza izvorului tahigrafic[2)] a acestei scrieri , pentru ca la 1782 Iosef Dobrowsky să susţină că alfabetul respectiv este opera călugărilor croaţi din sec. al XII-lea. In acelaşi timp însă compatriotul mai în vîrstă la lui Dobrowsky - Ghelasie Dobner socotea că alfabetul glagolitic este opera celor doi fraţi saloniceni. Părerea lui Dobner este apoi dezvoltată de vestitul învăţat P.Safařik, la care aderă nu mai puţini renumiţii eruditi F.Miklosich, B.Kopitar, V.Ščepkin, V.Jagic şi alţii.

1.- Vezi bibliografia respectivă la sfîrşitul acestui capitol.

2.- Tahigrafia este un sistem stenografic a cărei descoperire se atribuie lui Tiron, sclavul eliberat al lui Cicero.

www.dacoromanica.ro

Insă au fost şi păreri contrarii în sensul priorităţii alfabetului chirilic şi în acest sens s-au exprimat în veacul trecut savanţii ruşi, I.Sreznevski, V.Grigorovič, T.Flerinski, A.Sobolevski, E.Karski iar în zilele noastre L.Čerepnin, V.Istrin, învăţatul bulgar Emil Gheorghiev şi alţii.

Majoritatea învăţaţilor au astăzi următoarele păreri : 1. primul alfabet slav a fost alfabetul glagolitic; acest alfabet este creaţia lui Constantin Filozoful; 3. izvorul pricipal al alfabetului glagolitic îl constituie scrierea greacă de tip cursiv.

Argumentele priorităţii scrierii glagolitice sînt următoarele: grafia glagolitică a fost în uz nu numai în textele slave vechi ci şi în cele medievale - scrise în Bulgaria, Moravia, Panonia, Dalmaţia croată, Cehia, Rusia şi Dobrogea (grafitele de la Murfatlar-Basarabi); există palimpseste - adică pergamente de pe care s-a şters textul iniţial şi s-a scris unul posterior - cu text glagolitic peste care ulterior în secolele XII-XIII s-a scris un text chirilic ; scriitorul rus Upir Lihii, preot la Novgorod, arată că a transcris în anul 1047 tîlcuirea celor 12 apostoli *ис кюуриловицъ*= din chirilică, însă dat fiind faptul că textul pe care l-a copiat este chirilic se desprinde premiza logică că acesta a transcris de pe un text glagolitic ; comparativ cu chirilica , glagolitica este puţin prielnică comodităţii scrisului. Şi în sfîrşit prioritatea glagoliticei faţă de chirilică o dovedesc caracterele complicate ale celei dintîi faţă de a doua, ştiut fiind faptul că civilizaţia omenească în evoluţia ei a mers totdeauna de la complicare la simplificare - ceea ce este şi o logică a naturii.

Originea alfabetului glagolitic din cursiva greacă este emisă în anul 1880 , de către paleografuI englez Isak Taylor. Ipoteza lui Taylor este apoi pusă la punct de către Vatroslav Jagić - un titan al slavisticii, supranumit pe drept cuvînt Nestorul filologiei slave - care considera că alfabetul glagolitic constituie o stilizare a grafiei cursive greceşti. Ipoteza Taylor-Jagić este apoi adoptată de către cei mai strălucitţi învăţaţi ca de pildă : V.Gradthausen, A.Leskien, T.Fortunatov, P.Lavrov, N.Durnovo, J.Vajs, A.Seliščev şi alţii.

Cu aceasta însă problema originii alfabetului glagolitic nu s-a rezolvat, căci încă în anul 1913 învăţatul german Alfred Rahlfs observă că scrierea glagolitică nu poate deriva

www.dacoromanica.ro

ALFABETELE SLAVE VECHI

GREC TIP CAPITAL	GLAGOLITIC FORMĂ	GLAGOLITIC VALOARE CIFRICĂ	CHIRILIC FORMĂ	CHIRILIC VALOARE CIFRICĂ	TRANSCRIERE	PRONUNȚIE
Α	ⰰ	1	А	1	a	a
	ⰱ	2	Б Б	—	b	b
Β	ⰲ	3	В В	В 2	v	v
Γ	ⰳ	4	Г	3	g	g
Δ	ⰴ	5	Д	4	d	d
Ε	ⰵ	6	Є Є	Є 5	e, je	e, ie
—	ⰶ	7	Ж	—	ż	j ca dz în mold. zi
—	ⰷ	8	З З	6	dz	
Ζ	ⰸ	9	З З	7	z	z
Ι	ⰹ	10	І Ї	10	i	i
Η	ⰺ	20	Н	8	i	i
—	ⰻ	30	(Ѣ)	—	ie	ge (gi)
Κ	ⰼ	40	К К	20	k	c
Λ	ⰽ	50	А Л	30	l	l
Μ	ⰾ	60	М М	40	m	m
Ν	ⰿ	70	Н Н	50	n	n
Ο	ⱀ	80	О О	70	o	o

www.dacoromanica.ro

П	Ҧ	90	П	80	p	p
Р	Ь	100	Ҏ Р	100	r	r
С	Ꙅ	200	С	200	s	s
Т	ҁ	300	Т	300	t	t
ОУ	ꙩ	400	ОУ	400	u	u
Ф	ҏ	500	Ф	500	f	f
Х	Ⱈ	600	Х Х	600	ch	ca ch în germ. doch
Ѡ	Ⴓ	700	Ѡ	800	o	o
Ѳ	ҩ	800	⊙	9	p,ft	p,ft
—	ѵ	900	Ц	900	c	ţ
	Ъ	1000	Ч	90	č	ce(ci)
	ꙍ		Ш		š	ş
	ꙋ	(400)	ѵ У		i,v	i,v
	ҍ		Ъ	ъ	ŭ,ъ	ŏ
	ҍꙋ		Ы	ъı	y	î
	ҍ		Ь	ь	ĭ,ь	ĭ
	Ѧ		Ѣ	ѣ	ia,ě	ia,ea
	҂		Ю	Ю	ju	ɯ
	Ж		Ѫ		ǫ	ca on în franc bon
	ҿ		Ѭ	—	jǫ	ca ion în franc. lion
	Ж		Ѧ	900	ę	ca in în franc. fin

Ѧ Ѧ

www.dacoromanica.ro

LITERE PALEOSLAVE CREATE POSTERIOR CELOR DOUĂ ALFABETE SLAVE VECHI

–	Ѱ	800	Ѱ	–	št	št
–	–	–	Ꙗ	–	ja	ia
–	–	–	Ѥ	–	je	ie
–	Ѣ	–	Ѧ	–	ję	ca ien în franc. bien
	C	–	–	–	ę	–

SEMNE GRAFICE ÎMPRUMUTATE DIN SCRIEREA GREACĂ

Ѯ	–	–	Ѯ	60	ks	cs
Ѱ	–	–	Ѱ	700	ps	ps
Ϙ,ϙ,ҁ	–	–	Ҁ,ҁ	90	–	–
Ѧ	–	–	Ѧ	900	–	–

www.dacoromanica.ro

din grafia cursivă greacă, întrucît aceasta din urmă reprezintă o grafie a literelor legate între ele, ceea ce nu este cazul glagoliticii. Insă marea autoritate a lui Jagić a determinat pe specialiști să nu ia în seamă cele scrise de amintitul învățat german. Abia în 1942, savantul bulgar Emil Gheorghiev își însușește cele scrise de Rahlfs , eroarea lui Jagić fiind apoi desvăluită cîțva ani mai tîrziu și de cunoscuta paleografă sovietică Eugenia Granstrem. Problema este reluată în anul 1955 de reputatul slavist francez André Vaillant care dovedește în chip preemteriu, că scrierea glagolitică inițială nu are nimic comun cu grafia grecească cursivă. Apariția alfabetului glagolitic este în directă și strînsă legătură cu tendința slavilor de a-și însuși nu numai cultura ci și independența națională și culturală. De aici și caracterul specific al alfabetului glagolitic, care nu este nici grecesc nici latinesc, ci un scris nou creat de slavi. Constantin-Chiril creatorul lui - cum arată just Vaillant - și-a pus problema de a făuri un scris original slav, ca prin aceasta să răspundă tendinței slavilor spre independență culturală și națională și să se opună cotropirii și înrobirii streine. In afară de aceasta , formele grafice ale alfabetului respectiv trebuiau să fie deosebitoare de cele ale alfabetului grecesc pentru ca astfel Constantin să preîntîmpine persecuția Romei, cînd el a plecat dimpreună cu Metodie ca să culturalizeze pe slavii care se aflau în sfera de influență a Romei. Originea alfabetului glagolitic ca un produs al scrisului grecesc cursiv cade astfel cu totul. Coincîderea unora dintre formele grafice glagolitice cu formele literelor din alte alfabete nu este nici cum în dezacord cu originalitatea alfabetului creat de Constantin - Chiril. Faptul că autorul unui alfabet dispunea de un număr limitat de făurire a caracterelor grafice - cerculețe, cruciulițe, triunghiulețe, liniuțe, verticale legate cu orizontale și tubulețe , dovedește că o astfel de coincidere cu forme grafice din alte alfabete este inevitabilă, adaugă același învățat. Este de la sine înțeles că procesul de creație nu exclude reminiscențe, în cazul de față din alfabete pe care creatorul unui nou alfabet le-a cunoscut. Dar acestea nu hotărăsc caracterul eminamente nou al alfabetului glagolitic. Și A.Vaillant sfîrșește prin a arăta - cu deplin temei - că alfabetul glagoli-

www.dacoromanica.ro

este opera unei Personalităţi care a creat şi nu a derivat literele glagolitice din caracterele grafice ale unui sau a mai multor alfabete.

Dat fiind faptul însă, că cel dintîi dascăl al slavilor, Constantin Filozoful - era şi un desăvîrşit orientalist ,unele caractere ale alfabetului glagolitic le-a preluat şi din scrierile ebraico-samaritene. Şi în acest sens sînt în discuţie întrucît specialiştii nu au reuşit încă să se pună de acord - următoarele caractere glagolitice : ⰵ (chirilic = Є) ⰴ (=Д), ⰹ (=Ї), ⰽ (=К), ⰻ (=Т), ⰿ (=Ч), ⱁ (=Ъ) ⱂ (=Ш).

După indicaţia lui Hrabr, primul alfabet slav vechi cuprindea 38 de litere, care semne grafice după aprecierea celor mai competenţi cercetători erau următoarele : ⰸ, ⰾ, ⰿ, ⰺ, ⰴ, ⰵ, ⰻ, ⰲ, ⰷ, ⰶ, ⰹ, ⰽ, ⰼ, ⰷ, ⰸ, ⰺ, ⰻ, ⰱ, ⰳ, ⰵ, ⰷ, ⰻ, ⰱ, ⰻ, ⰲ, ⰻ, ⰾ, ⰷ, ⰿ, ⰴ, ⰻ, ⰴ, ⰻ, ⰴ, ⰻ

Dezvoltarea şi evoluţia grafiei glagolitice au dus nu numai la crearea a noi caractere despre care a fost vorba mai sus, ci şi la faptul că aceleaşi semne grafice au început să aibă forme noi. Astfel s-a ajuns la împărţirea scrierii glagolitice în două forme : 1. glagolitica rotunjită sau slavă veche şi 2. glagolitica unghiulară denumită glagolitica croată. Acest din urmă termen derivă din faptul că la croaţi alfabetul glagolitic a devenit alfabet naţional, acest alfabet croaţii l-au folosit şi în imprimerie, glagolitica croată fiind în uz, pe ici pe colo, chiar şi în zilele noastre.

Alfabetul chirilic. Spre deosebire de primul alfabet slav vechi, alfabetul chirilic are literele de formă geometrică - ovale, semiovale şi dreptunghiulare ca şi în scrierea uncială greacă din secolul al X-lea. Originea chirilicei este scrisul grec de tip uncial luat nu direct din grafia bizantină a secolului al X-lea, ci prin intermediul caracterelor greceşti ale inscripţiilor - în limba greacă -ale hanilor bulgari din prima jumătate a secolului al IX-lea, cum de altfel a dovedit reputatul arheolog bulgar K.Mijatev încă în anul 1932. La această părere a aderat şi autorul acestor rînduri , scriind în 1951 următoarele :"Alfabetul chirilic folosit în inscripţia chirilică din anul 943[1] este în cea mai mare parte alfabetul grecesc al inscripţiilor protobulgare. Această premiză pune într-o lumină nouă problema formării alfabetului chirilic şi din acest punct de vedere inscripţia noastră are o importanţă covîrşitoare, căci ea dovedeşte că alfabetul chirilic, în forma lui iniţială a fost ticluit după caracterele grafice ale inscripţiilor hanilor bulgari." De altfel părerea lui Mijatev şi-o însuşeşte şi A.Vaillant în studiul său din 1955.-

Izvorul principal al alfabetului chirilic după cei mai mulţi învăţaţi se află cum dealtfel am arătat şi mai sus - în grafia uncială bizantină. Concret 24 de litere sînt din uncia-la bizantină, iar 19 prin stilizare din alfabetul glagolitic. Astfel se susţine că au o sorginte greacă următoarele semne chirilice:

а, в, г, д, є, ѕ, (ѕ), и, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, оу, ф, ѡ, ѯ, ѱ, ѳ şi ѵ

1.- Este vorba de inscripţia dobrogeană din anul 943, cea mai veche inscripţie slavă cu dată, aflată astăzi în Muzeul Inst. de arheologie din Bucureşti.

www.dacoromanica.ro

căci în dependenţă de alfabetul grec sînt două caractere И şi І pentru redarea sunetului i ; două semne О şi ѡ pentru reproducerea vocalei о ; două caractere оу şi ѹ pentru redarea sunetului u . Se socotesc o stilizare după scrierea glagolitică următoarele litere chirilice : Ѣ, Ж, Ш, Ф, Ц, Ѵ, З, Ъ, Ы, Ѯ, Ѧ. Semnele grafice : Ю, Ѩ, Є, Ѭ şi Ѭ s-au constituit din caracterul grafic grec iota, căruia i s-au adăogat vocalele curate О, а şi Є cum şi vocalele nazale Ѫ şi Ѧ de unde şi numele acestor semne de litere iotate pentru Ю, Ѩ şi Є cît şi litere nazale iotate pentru Ѭ şi Ѭ.

Se crede că iniţial alfabetul chirilic slav a avut ca şi primul alfabet slav 38 de litere şi că ulterior în perioada de dezvoltare grafică a chirilicei s-au mai format şi următoarele semne : Ѩ, Є, Ѱ şi Ѭ însă tot în epoca slavă adică în secolele X-XI. Deasemeni au fost luate din scrierea greacă Ѯ (ks) Ѱ (ps) Ҁ, Ҁ (koppa) şi Ѯ (sampi) , fapt indicat şi mai sus.

Faţă de scrierea glagolitică, grafia chirilică reprezintă o perioadă de dezvoltare mai evoluată a scrisului, căci pe cînd în alfabetul glagolitic nu era decît un semn grafic care reda sunetele e şi je , în cel chirilic există pentru e - Є şi Ѥ iar pentru ĕ - Ѣ şi Ѩ ; apoi în glagoliţică lipsesc semnele Ѯ şi Ѱ care înfăţişau sunetele greceşti ks şi ps , litere ce dimpotrivă erau în chirilică.

Ca şi alfabetul glagolitic, şi cel chirilic are unele dintre caracterele grafice cu valoare dublă : litere şi cifre, ordinea semnelor cu acest aspect dublu fiind aceeaşi ca şi în alfabetul grecesc ceea ce confirmă odată mai mult , strînsa legătură şi dependenţă a alfabetului chirilic de alfabetul grecesc, cu abaterea numai nazala Ѧ . Astfel din totalul de 44 de litere 28 au valoare cifrică. Există apoi două semne împrumutate din scrierea greacă care au numai valoare cifrică şi acestea sînt koppa : Ҁ, Ҁ şi sampi Ѯ primul reprezentînd cifra 90 iar al doilea 900 . Aşa dar pentru cifrele 90 şi 900 se foloseau pe lîngă Ѱ ρ Ъ В Ь şi ц и şi caracterele amintite, însă este de precizat că iniţial 900 era indicat prin nazala Ѧ şi numai mai tîrziu sub influenţa glagoliticii a început să se întrebuinţeze ц и , la fel a început pentru 90 se folosea koppa şi numai mai tîrziu a intrat

1 - I se spune nazale fiindcă se pronunţeau pe nas aşa cum spre exemplu se exprimă finalul cuvintelor franceze bon(bo^{n}) şi bien (bie^{n}) .-

www.dacoromanica.ro

în uz cu acelaşi sens ѱѳѣ. Ca şi în alfabetul glagolitic şi în cel chirilic semnele grafice cu valoare cifrică se notau prin titlă şi se flancau cu puncte. De la 11 pînă la 19 inclusiv zecimea se scria înaintea unităţii adică exact aşa cum se pronunţa şi cum se spune şi în româneşte. De exemplu 15 - ПѢТЪNАДЕСѢТЬ = cincisprezece se nota aşa: ·ЄѴ· De la 21 înainte zecimea preceda unitatea, de exemplu ҀS (96). Miile se însemnau iniţial printr-o curbă, apoi prin diagonală, plasată la baza semnului grafic cu valoarea de cifră, diagonală ce în cursul timpului începe a fi tăiată de una sau două liniuţe.

Problema originii alfabetului chirilic ca şi ceea a creatorului acestuia a format deasemeni obiectul unor întinse preocupări. Astfel încă în 1785 slavistul ceh G.Dobner a emis ideea că scrierea chirilică îşi are originea în epoca de aur a literaturii bulgare, adică în vremea ţarului Simeon (893-927) care-şi avea capitala la Preslav. Şi ideea lui Dobner a fost apoi dezvoltată de compatriotul său Paul Safařík şi mai ales de Vatroslav Jagić, părere care apoi a fost însuşită de o pleiadă întreagă de învăţaţi. Dar alături de această părere dominantă, paleograful şi lingvistul rus E.Karski a emis teoria unei tradiţii de scriere greacă, înaintea celei glagolitice şi că această tradiţie o constituie alfabetul chirilic. Această teorie este apoi dezvoltată din plin în zilele noastre, de învăţatul bulgar Emil Gheorghiev într-un studiu publicat în 1942 şi relvat apoi zece ani mai tîrziu. După Gheorghiev glagolitica a fost inventată de Constantin- Chiril însă înaintea acestei scrieri exista cea chirilică. Argumentele prof.Gheorghiev sînt combătute temeinic în 1955 de savantul francez A.Vaillant care susţine apoi că chirilica apare cu 40-50 de ani după primele începuturi ale glagoliticii. Aşa dar cam în ultimile două decenii de domnie a ţarului Simeon. Supoziţia lui Vaillant este cea mai justă ; de altfel ea confirmă în fond cele scrise cu aproape două secole în urmă de cehul G.Dobner.

Ca autor al alfabetului chirilic unii specialişti îl socotesc pe Metodie, alţii pe Clement de Ohrida - unul dintre strălucitii discipoli ai lui Contantin şi Metodie (cel care încetează din viaţă în anul 916).In sfîrşit sînt şi învăţaţi

www.dacoromanica.ro

care au emis ipoteza că alfabetul chirilic este opera lui Constatin Filozoful , ca de pildă eruditul rus Nicolae Durnovo. Insă majoritatea slaviştilor nu dau nici un nume ci studiază numai data , locul şi împrejurările cînd şi unde s-a creat alfabetul chirilic.-

Pronunţia

Sunetele reprezentate prin caracterele:

corespundeau sunetelor latine redate prin literele : a,b,v,g,d,e, ž (j), z,i,k,l, m,n,o,p,r,s,t,u,f,h,c(ţ), č(ce,ci)š (ş) şi št (şt).

Litera reprezentă înmuierea sunetului z (dz) aşa cum pronunţă moldovenii pe z, de pildă în cuvîntul zi.

 înfăţişa în graiul popular al slavilor sunetul p de aici şi grafia de pildă în chirilică СТЕПАНЪ "Stefan" faţă de grec. Στεφάνος. In graiul cărturăresc al slavilor însă se pronunţă t de unde se şi transcria obişnuit cu t în mss vechi, grafiile cu nefiind frecvente decît în mss mai noi care au tendinţa de a reproduce ortografia cuvintelor greceşti (, Тома, grec. θωμας), se pronunţă i sau v şi apare , numai în cuvintele greceşti unde redă pe grec. ∂ sau pe ο ς, ca de pildă respectiv (chir) şi , ЕѵαггЕλїЕ (evanghelie). Identitatea fonetică a acestei litere cu i sau v a şi dus la următoarele forme ortografice : КИРЪ şi ЕВАГГЕЛЇЕ.

Din punct de vedere cifric se identifică cu оу , у, iar confuzia grafică cu una din formele lui оу adică cu у a dus şi la înlocuirea lui epsilon cu у , de ex. КѲРИЛО în loc de КѵРИЛО (Chiril). şi fiind vocale ultra scurte se pronunţau primul ca un o foarte scurt (ŏ) iar al doilea ca un e extrem de scurt (ĕ). De exemplu ВЛЪКЪ "lup" se pronunţă vŏlĕkŭ iar ДЬNЬ „zi" ca dĕnĭ. reda pe j = î românesc

Literele , , şi redau sunetele diftonguri ea, iu, ia şi ie.

Caracterele grafice şi se pronunţau respectiv ks şi ps. şi erau vocale nazale şi un fel

www.dacoromanica.ro

de diftonguri, prima pronunţîndu-se o^{n} (o^{m}) iar a doua e^{n} (e^{m}) aşa cum de pildă se pronunţă on în cuvîntul francez bon şi en în vin din acelaşi limbă. De exemplu ⱂⰰⰽⰰ "mână", Ⱄⰱⰳⱏ "copac" şi ⰜⰰⰑⰁ "corp" se pronunţau respectiv: ro^{n}ka, do^{m}bŭ me^{n}se. ⰮⰟⰔ (ⰻⰱ) şi ⰵⰔ (ⰻⰰ) erau vocale nazale ietate şi tot un fel de diftonguri, prima redînd pe io^{n} (ie^{m}) iar a doua pe ie^{n} (ie^{m}), aşa cum de exemplu se pronunţă ion în cuvîntul lion şi ien în bien.

Ordinea şi denumirea literelor slave vechi. Primele date privind ordinea şi denumirea literelor slave vechi le dau două texte din secolele XI-XII ambele fiind abecedare. Astfel primul numit Abecedarium bulgaricum este înserat într-un manuscris latin, din sec. al XII-lea, ce se păstra în Biblioteca naţională din Paris, de unde a dispărut, iar al doilea este abecedarul aflat în manuscrisul latin nr 14.485 din bibliotaca de stat a oraşului München.

Cele mai temienice studii privind problema ordinei şi cea a denumirii literelor slave vechi le-au scris N.Durnovo şi A.Vaillant. Nu lipsită de interes este şi lucrarea lui Emil Gheorghiev din 1942, însă punctul de vedere al lui Gheorghiev este respins atît de Vaillant cît şi de către alţi învăţaţi.

BIBLIOGRAFIE[1)]

I.Taylor — Ueber den Ursprung des glagolitischen Alphbets în "Archiv für slavische Philologie", V.(1880), p.191-192.

I.V.Jagić — Glagoličeskoe pismo (Enciklopedija slavjanskoj filologii). S.Petersbug, 1911, p.51-262.

A.Rahlfs — Zur Frage nach Herkunft der glagolitischen Alphabets în Zeitschrift fur vergleichende Sprachvorschung " XLV (1913), pag.285-287.-

R.Nachtigal — Doneski k vprašanju o postanku glagolitice, în "Razprave" I (1923), p.135-178.

1.- Se dă în ordine cronologică cu excepţia cazului cînd e vorba de două sau mai multe lucrări ale aceluiaşi autor.

www.dacoromanica.ro

N.Durnovo — Mysli i predpoloženija o proishoždenij staroslavjanskogo jazyka slavjanskih alfavitov în "Byzantinoslavica". I. (1929) p.48-85.

G.A.Il'inskij — Gde, kogda kem i s kakoju cel'ju glagolica byla zamenena kirilicej? în "Byzantinoslavica" III. (1931), pag.79-88.

G.A.Il'inskij — Opyt sistematičeskoj kirillo-mefodievskoj bibliografii, Sofia, 1934, p. 100-112.

K.Mijatev — Krăglata cărkva v Preslav, Sofia,1932,p.157

J.Vajs — Rukovet hlaholske paleografie (cu titlul şi tabla de materie şi în limba franceză) (Rukoveti Slovanského ústavu v Praze, svazek II), Praha, 1932,p.3-59.

E.Gheorghiev — Imenata na starobălgarskite bukvi în "Izvestija na Bălgarskoto istoričesko družeştvo v Sofija",XVI-XVII (1941),p. 151 şi urm.

- " - — Načalote na slavjanska pismenost v Bălgarija, Starobălgarskite azbuki, Sofia,1942.

- " - — Slavjanskaja pismenost do Kirilla i Mefodija. Sofia, 1952.

M.Popruzenko şi St.Romanski — Kirilometodievska bibliografija za 1934-1940 god, Sofia, 1942, p.69-74.

Damian P. Bogdan — Inscripţia slavă din Dobrogea din anul 943. II.Studiu paleografic şi lingvistic în "Studii", III - iulie-septembrie, 1951,p.128.

- " - — Din paleografia slavo-română, în "Documente privind istoria României", introducere I (Bucureşti,1956)p.19-27.

E.F.Granstrem — K voprosu proishoždenij glagoličeskoj azbuki, în "Trudy Otdela drevnerusskoj literatury Instituta Russkoj literatury", IX (1953), p.427-442.

- " - — K voprosu o vizantijskom minuskule în "Vizantijskij vremennik", XIII (1956),p.222-245.

André Vaillant — L'alphabet vieux slave, în Revue des études slaves, 32 (1955),p.7-31.

Ivan Dujčev Anghelina Kirmagova — Bălgarska kirilometodievska bibliografia za perioda 1944-1962 g., în"Hiljada i sto godini slavjanska pismenost 863-1963. Sbornik v čest na Kiril i Metodij",Sofia, 1963,p.533-534.

V.A.Jstrin — Vozniknovenie i razvitie pis'ma, Moscova, 1965,pag.402-435.

www.dacoromanica.ro

III. Inceputurile scrierii slave la români

Introducerea alfabetelor slave vechi cît şi a liturghiei slave la români a stat în atenţia celor mai de seamă învăţaţi români din trecut ca de pildă B.P.Haşdeu, A.D.Xenopol, Melhisedec Ştefănescu, I.Bogdan, I.Bărbulescu. Aceeaşi atenţie se acordă şi în zilele noastre de către prof.P.P.Panaitescu ,P.Olteanu şi D.P. Bogdan. Astfel Haşdeu credea că românii au adoptat alfabetul şi limba slavă în sec.al IX-lea , iar Xenopol preciza că evenimentul respectiv a avut loc la sfîrşitul sec. al IX-lea şi începutul veacului următor. M.Ştefănescu socotea că însuşirea alfabetului şi a limbii slave de către români a avut loc în secolul al XII-lea , acelaşi punct de vedere exprimînd şi I.Bărbulescu. I.Bogdan ,dimpotrivă socotea că faptul discutat s-a produs într-o lungă perioadă şi anume începînd cu sec. VII şi pînă în veacul XII. P.P.Panaitescu a susţinut la început că adoptarea liturghiei slave s-a produs probabil în sec. X şi XI, pentru ca ulterior să lege evenimentul respectiv de sec. X - constituirea formaţiunilor politice româno-slave din Transilvania, adoptînd prin aceasta punctul de vedere al eruditului polon F. Kaluźniacki .P.Olteanu susţine că evenimentul s-a produs în secolul al X-lea şi anume după anul 950, iar D.Bogdan după ce iniţial a adoptat punctul de vedere al lui Kaluźniacki în ultima vreme ,a revenit arătînd că românii au adoptat alfabetul slav de la Bulgari între anii 913-927, limba slavă circulînd în Dacia încă de la sfîrşitul sec. al VI-lea, după contactul populaţiei băştinaşe a Daciei cu Slavii. Intr-adevăr descoperirea pe teritoriul patriei noastre anume în Dobrogea, în staţia Mircea Vodă , a celui mai vechi text slav cu dată -inscripţia dobrogeană din anul 943 -atestă că grafia chirilică în anul 943 se afla la noi într-o fază aproape desăvîrşită.

In limba străslavă (=preslavă= slavă comună) populară, adică în epoca cînd neamurile slave vorbeau aceeaşi limbă împărţită pe dialectele neamurilor respective, cît şi în limba popoarelor slave de pînă în a doua jumătate a secolului al IX-lea nu există sunetul cunoscut sub numele de consoană fricativă labială *f* . Acest sunet a apărut la slavi abia în a doua jumătate a veacului al IX-lea fiind împrumutat de la greci pe vremea cînd s-a creat primul alfabet slav vechi - scrierea glagolitică. In locul sunetului *f* slavii foloseau explosiva labială p pe care o redau apoi

www.dacoromanica.ro

în glagolitică prin caracterul grafic ⰲⱆ iar apoi în alfabetul chirilic prin П. Şi urmele acestui fenomen apar şi în onomastica românească veche căci avem următoarele antroponimice (nume de persoane) şi toponimice (nume de locuri) exprimate la începuturile scrierii chirilice româneşti prin СТЕПАНЪ (în loc de СТЕФАНЪ) ПИЛИПЪ (*in loc de* ФИЛИПЪ) ПИЛИПОВСКИ *şi* ПИЛИПЧЬ, ѠСТАПКО (*in loc de* ѠСТАФКО), ЮСИПЪ (*in loc de* ЮСИФЪ), СТЕПАНОВЪЦИ (*in loc de* СТЕФАНОВЪЦИ), ОСТЪПЧАНИ *şi* ПИЛИПОВЦИ.

Adoptînd noul sunet f din greceşte slavii s-au obişnuit greu cu el, preferînd în locul acestuia sunetele hv, hf şi h fapt remarcat în unele graiuri slave de răsărit şi anume în cele ucrainene. Urmele unui astfel de pronunţii se află şi în o parte din onomastica moldovenească veche ele fiind exteriorizate prin : Hodco, Hodici, Hodor, Hodorici , Hodeăuţi, Hodeşti, Hodora , Hodoracinţi, (Hodorecinţi) Hodoreşti, Hodorăuţi, Hodorani, Homeşti, Homicesti , Homici şi Homiţa ; pentru :Fodco - ipocoristic al lui Fodor, Teodor, Fodorani, Fodoreşti, Fodorăuţi, Fomeşti= Tomeşti, Fomiceni = Tomiceni < Tomici < Toma, Fomici=Tomici şi Fomiţa=Tomiţa .

Incepînd cu secolul al VIII-lea, slavii au înlocuit la antroponimicele împrumutate din greceşte consoana velară grecească k prin palatala compusă č. Astfel apar Ničipor ă < Νικηφόρος, Čuprianu, Čupro, Čuprilo, Čuprija, Čiprijanu < Κυπριανος, Čurilo < Κύριλλος, Čuru, Čurej < Κῦρος, Κῦρ.

Urmele acestui fenomen se remarcă şi în onomastica românească, căci avem următoarele antroponimice şi toponimice exprimate la începuturile scrierii chirilice româneşti prin: ГЮРИЛО cu derivate ГЮРИЛЕФИ, ГЮРИКЪ care a dat ГЮРИЧЕФИ) iar onomasticile de astăzi : Ciura, Ciurea şi Ciureşti atestă şi existenţa antroponimicului Čuru. Adoptînd alfabetul chirilic slav vechi românii au preluat din grafia paleoslavă pe Ѳ cu valoarea lui t (vezi ТѲДОРЪ < ѲЕѠДОРЪ < Θεόδωρος şi Ελισαφβετα păstrîndu-i însă valoarea iniţială slavă de p în unele onomastici cea de f însă în foarte puţine cuvinte , de pildă în ЛОГОѲЕТЪ dar uneori Ѳ însemna şi ft (vezi Саθа). Din scrierea slavă veche au împrumutat şi identitatea y = oy (vezi

1. Semnul < înseamnă : derivat din.

www.dacoromanica.ro

Кѣрєψи, КѣрИЛО, КѣрИѢЧБ derivate respectiv din Κάρcos, Κάρηλλος şi Κάρηακός. Încă în paleoslavă apar uneori silabele an şi en (em) exprimînd pe Ѧ (vezi АЛЄКСѦДРОВОУ, КЛИМѦNТЪ КОСТАТИNЪ şi СЄПТАВРА). Şi în textele româneşti vechi apare de ex. NOЄMБРѦ . Nazalizarea lui Ѫ şi Ѧ se dezvoltă apoi la bulgari ajungînd a fi exprimată prin : an (am) ăn (ăm) şi un aceste forme silabice fiind apoi prezente şi într-un şir de antroponimice şi toponimice româneşti, vechi ca:

АNДОЛИЄ < *slav. v.* ѪДОЛИѦ „*vale*", МАNДРИЧКОУ < МѪДРИЧКА < МѪДРЪ „*înţelept*" АРХИМѪДРИТОМЪ, ЛѪКАВЦИ, МѪNѪNДРИЧКОУ, СѪNДЇИ < СѪДЬЦЬ „*jude*", ДѣМБРѢВИЦА, МОУNДРИЧКА şi ОУГГР'ОВЛАХІИ.

Apare apoi şi nazalizarea lui Ъ, Ь exprimată grafic prin ЪN (ЪМ), ЬN (ЬМ) de aici apoi şi identitatea Ѫ-Ѧ-Ъ-Ь Fenomenele respective sînt cunoscute şi grafiei româneşti unde sînt exprimate de pildă prin СЪNДѢАМЪ (СЪNДЇѦМЪ).

Însă spre deosebire de slavi, strămoşii noştri au dat fonemelor Ѫ-Ѧ-Ъ-Ь şi un sens propriu românesc, anume pronunţia în (îm) cum este de exemplu în următoarele antroponime şi troponime ДѪБОВИЦА (~И, ~Ѫ), ДѪБРАВЪ, ДѪМБОВО, ДѣМБОВИЦА (~ОВИ), МЬNѪЄВА < МѪѪЬ „*bărbat*", МЬINДРИ şi ХЪNСЪ.

Dovada acestei pronunţii o constituie şi înlocuirea uneori a lui Ѫ prin ЬIМ (ЬIN) vezi: ГОЛЬIМБОАNЇЄ < ГОЛѪБЬ "porumbel", (compară Golombe, care este Columbia de lîngă Danzig).

In medio-bulgară Ѫ şi Ѧ devin vocale curate identificîndu-se şi pronunţîndu-se ă (vezi МИЛОСТЇѪ) "din mila" ЗЄМѦ "din ţara", ЗѦ СВОѦ ДОУШѪ "pentru sufletul său" şi cum Ъ, Ь exprimau în poziţie accentuată tot ă, se produce deasemeni identitatea Ѫ-Ѧ-Ъ-Ь (РѪКА "mînă" РЪКА). Aceste fenomene sînt deasemeni cunoscute şi textelor româneşti vechi: РЪКА - РѦКА, ТѪТАРОУЛЪ.

Există apoi identitatea Ѫ -оу datorită influenţei sîrbocroate în Ţara Românească şi a înrîuririi ruse - ucrainene în Moldova (vezi МѪЖЬ, МОУЖ şi МОУЖЬ) ca şi egalitatea Ѧ-Є în Ţara Românească şi Moldova sub influenţa sîrbească ЧѦДО "copil" ЧЄДО) iar în Moldova şi Ѧ - ІѦ sub înrăurire ruso-ucraineană (ЧѦДО - ЧІѦДЬ).

www.dacoromanica.ro

Este apoi de remarcat că ѣ, ь în poziţie accentuată aveau o valoare dublă în scrierea românească veche , căci pe lîngă sensul de ă ca în medio-bulgară aveau şi semnificaţia de î proprie numai textelor noastre vechi. Valoarea de î a lui ѣ se dovedeşte şi prin înlocuirea lui ѣ, ь cu ѣі (ьі) Astfel într-un şir întreg de antroponime avem alături de formele : БРѢЛИЧА, БРѢЛѢЗЕЛА, БРѢЗОТѢ, ВЛѢЧА, ГРѢБОВОУЛА, ГРѢБОВѢ şi ГѢРБОВОУЛА, ГѢТА, КОБѢЛЕ şi КОБЛѢЧИНИ, ФѢРѢВА, ХРѢМАНА şi ХѢРМАНА, ЧОКРѢЛЇѦ şi *formele*: БѢІРЛИЧѦ, БЫІРЗОТЬ, БЫІРЛѢЗЕЛЪ, ВѢЛЧѦ, ГЫІРБОВА, ГЫІТА, КОБЫІЛЇѦ şi КОБЫІЛЕХЬ, ФѢІРѢОУ şi ФѢІРѢВА, ХЫІРМАНА şi ЧОКЫІРЛИЕ. ЫІ = Ѣ = Ѫ apare chiar şi în cuvinte comune în acest sens citäm de pildă: СЫІ И care în cîteva acte încă de la Mircea cel Bătrîn apare în formele: СЫИ, СѢИ şi СѪИ ; iar identitatea Ѫ - Ѣ = î se remarcă înТѪРГОВИЧЄ alături de ТРѢГОВИЧЄ şi în СРѢБЇИ alături de СѪРБЇИ.

Pierzînd ѣ, ь nazal valoarea labială , înaintea acestui caracter grafic apare la bulgari la început de cuvînt în sec. XII-XIII articulaţia fricativă v: ѹ^{ѣ} sau ѣ^{ѹ}) > ѹѢ < ѹѢ. Astfel a apărut în medio-bulgară asocierea lui v cu Ѫ chiar la început de cuvînt . Fenomenul este cunoscut şi onomasticii documentelor din Ţara Românească unde se exprimă de exemplu prin: ВѢNГРѢ şi ВѢNГРЄХѢ, ВѢГГРОВЛАХІИ şi ВѢNѪЄВА < ѪЖЄ "funie" de unde topicele româneşti de astăzi : Vînju Mare şi Vînjuleţ din judeţul Mehedinţi. Indentitatea Ѫ - Ѣ a dus şi la forma ВѪГРОВЛАХІИ.

In limba ucraineană veche şi contemporană sînt prezente două caractere grafice g din care însă cel dintîi exploziv şi-a menţinut valoarea fonetică iniţială pe cînd al doilea, de timpuriu a fost înlocuit cu ґ fricativ, pronunţîndu-se h. Fenomenul g=h este prezent şi în onomastica moldovenească veche. Astfel sînt de pildă antroponimele şi toponimele: МОХИЛА, ХРИЦѢ, ХОУДИЧЬ, ХРИНЬКОВИЧЬ, ХОРИНЦИ şi ХѪДИНЕЦЬ,

unele dintre ele exprimîndu-se grafic cînd pri. Х cînd prin Г fiindcă nu exista un caracter grafic distinctiv pentru ucraineanul ґ fricativ. Aşa că atunci cînd de exemplu apare

www.dacoromanica.ro

scris ГѲДИЧЪ sau ПОГЪІЛА trebuieşte citit Hudica şi Mohîla.

Adeptînd alfabetul chirilic slav, vechii români au eliminat cu timpul nazalele iotate ѪѪ şi ѩѦ, iar spre a reda diftongul românesc ge (gi) au folosit iniţial literele chirilice Г, Ж şi Ч. Astfel de pildă topicele Genune, Voinegeşti, Murgeşti şi Făgeţelu, se transcriau respectiv prin: ГЄNѲNЄ, ЖЄNѲNЄ şi ЧЄNѲNЄ, ВОИNЄЖЄЧИ, МѲРЧЄЧИ şi ФѲЧЬЦЄЛѲ.

Ulterior au adoptat pentru ge (gi) caracterul grafic Ч derivat din Ч. Aşa că topicele enunţate mai sus apar scrise aşa: ЧЄNѲNЄ, ВОИNЄЧЄЧИ şi ФѲЧЄЦЄЛѲ. Remarcăm că Ч apare pentru prima oară în grafia unui act moldovenesc din 8 decembrie 1454 (vezi ЧѦМЬІРѲ din actul respectiv).

Spre a reda românescul î strămoşii noştri au adoptat pentru cuvintele româneşti caracterul grafic ↑ derivat din ѪѪ care apare pentru întîia oară în grafia unui act al lui Radu cel Mare din 13 iulie 1499 - folosind însă în onomastică pentru valoarea lui î şi semnele ѪѪ, Ѣ (b) şi ЬІ (bi) după cum am arătat mai sus.

Inainte de a adopta pe ↑, românii au întrebuinţat în unele cuvinte româneşti pe И sau pe ѵ cu aceeaşi valoare, după cum o atestă următoarele exemple: ИНФОУНАТѲРЬ şi ѵNTРЄ.

Spre a exprima cifra 90, românii au luat de la slavi semnul grecesc koppa folosindu-l paralel cu litera chirilică Ч, iar pentru cifra 900 se întîlneşte pe lîngă chirilicul Ц şi caracterul grecesc sampi, însă acesta din urmă extrem de rar.-

www.dacoromanica.ro

B I B L I O G R A F I E

B.P.Hasdeu – Limba slavică la Români, în "Traian", 1866, p. 195 şi 204.

A.D. Xenopol – Istoria Românilor, I. (1888), Iaşi, pag.454.

Melhisedec Ştefănescu – "Uricariu" al lui Theodor Codrescu, III, p.107.

I.Bogdan – De la cine şi cînd au împrumutat românii alfabetul chirilic, în "Lui Titu Maiorescu omagiu" Bucureşti, 1900, p.357-359.

Ilie Bărbulescu – Fonetica alfabetului chirilic în textele româneşti din veacul XVI şi XVII în legătură cu monumentele paleo-sîrbo-bulgaro şi româno-slave, Bucureşti, 1904, p.V.

– " – – Curentele literare la români în epoca slavonismului cultural, Bucureşti, 1928, p.2.

Emil Kałużniacki – Kirilovskoe pis'mo u rumyn (Enciklopedija slavjanskoj filologyi), Petrograd, 1915, p.1 nota 3.

P.P.Panaitescu – La littérature slavo-roumaine XVe – XVIIe siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves, din "Sbornik praci I sjezdu slovanských filologů v "Praze", 1929, II, Praga, 1932, p.2.

– " – <<Perioada slavonă>> la români şi ruperea de cultura apusului, Bucureşti, 1944, p.138.

P.Olteanu – Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du Nord et le Maramureş în Romanoslavica", I. 1958), p. 175-178.

Damian P.Bogdan – Din paleografia slavo-română, p. 105-108.
– " – – Diplomatica slavo-română, p. 69-71.
– " – – Două acte emise de Ştefan şi Ilias fiii lui Alexandru cel Bun, în "Analele Universităţii Bucureşti. Seria Ştiinţe Sociale, Istorie", XV (1966) p.78-79.
– " – – Actele lui Ştefan cel Mare din colecţiile Academiei. Comunicare din 12 septembrie 1967 la Sesiunea Ştiinţifică a Centenarului Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România.
– " – – L'oeuvre de Constantin Cyrille et de son frere Méthode chez les Roumains în ΚΥΡΙΛΛΟΔΚΑΣ ΜΕΘΟΔΙΟΔΕΠΙ ΤΗ 1100 ΕΤΗΡΙΔΣ, tomul II, Salonic, 1968, p. 38-195-209.

www.dacoromanica.ro

IV. Izvoarele paleografiei româno-slave

Sursele paleografiei româno-slave sînt constituite din manuscrise şi documente.

Un şir întreg de învăţaţi între care se remarcă eminentul slavist V.Jagić şi discipolul său V.Oblak au susţinut că două din textele slave vechi chirilice şi anume Savvina Kniga şi Codex Suprasliensis s-au scris în Dacia, părere la care s-a raliat şi slavistul român I.Bărbulescu. Argumentele lingvistice prezentate de I.Bărbulescu şi anume că în slava veche din Dacia se vorbea cu grupul ro de exemplu robŭ, robota, rovina, rozŭ exact ca în textele amintite mai sus şi nu cu ra ca în textele slave vechi din Balcani - ne îndeamnă să adoptăm cele exprimate de V.Jagić, V.Oblak şi I.Bărbulescu deşi numărul specialiştilor care au combătut aserţiunile lor este destul de mare (Kr.Sanfeld, P.Skok etc)

Savvina Kniga - cartea lui Sava - este un evangheliar descoperit de strălucitul erudit rus I.I. Sreznevski, şi a fost numit astfel după însemnările de pe filele 49 şi 54 unde este menţionat numele unui popă Sava. Textul cuprinzînd 165 de file, scris pe piele în litere unciale liturgice se află astăzi în Muzeul istoric de stat din Moscova, ediţia primă a acestuia aparţinînd descoperitorului lui, cea mai bună însă a dat-o vestitul paleograf Vjaceslav Ščepkin în anul 1903.-

Codex Suprasliensis - sau cum îl numesc specialiştii ruşi Manuscrisul de la Suprasl (Suprasl'skaja rukopis') este un minei descoperit de M.Bobrovski - prof. la Universitatea din Wilno - în mănăstirea Suprasl'- nu departe de oraşul Bialystok din R.P.Polonia - de unde numele dat textului. Acest text are 151 file, este scris pe piele în litere unciale liturgice şi se păstrează în trei locuri : cea mai mare parte din Suprasliensis se află în arhiva conţilor Zamojski din Varşovia, 118 foi sînt în Biblioteca unuia din liceele situate în Ljubliana, capitala republicii Slovenia din Republica S.F.Jugoslavia, iar 16 file se găsesc în Biblioteca Saltykov-Ščedrin din Leningrad. Iniţial Suprasliensis s-a publicat fragmentar, apoi în întregime de către S.Severjanov în anul 1904. Remarcăm că dintre toate textele slave vechi, Suprasliensis s-a bucurat din partea slaviştilor de cea mai mare atenţie căci lui i s-a închinat cele mai multe studii şi ediţii.

www.dacoromanica.ro

Desigur că şi alte texte slave vechi s-au scris pe teritoriul Daciei, însă vitregia vremurilor prin care a trecut neamul românesc de la construirea lui ca popor au făcut ca să dispară printre atîtea vestigii ale trecutului nostru şi aceste mărturii ale vechii culturi româneşti îmbrăcată în haină slavă.

Sînt apoi cîteva manuscrise din secolele al XII-lea, al XIII-lea şi al XIV-lea care deasemeni sînt presupuse de învăţaţi a fi fost scrise pe teritoriu românesc. Astfel strălucitul învăţat rus A.J.Jacimirski - care a făcut atît de mult pentru scoaterea la lumină şi evidenţierea textelor româneşti scrise în limba slavă de către strămoşii noştri - susţine că fragmente ale unui manuscris din sec. XII-XIII, aflat în colecţia P.I.Ščukin a Muzeului istoric de stat din Moscova este scris de un român.

Aceeaşi origine au şi cele două foi care alcătuiesc manuscrisul nr.682 din fondul manuscris slav al Bibliotecii Academiei R.S.România, scrise la începutul sec.al XIII-lea - din acest text autorul rîndurilor de faţă a publicat un facsimil în anul 1956.

Manuscrisul nr.194 al fondului Bibliotecii Naţionale Chiril şi Metodie" din Sofia după eminentul slavist rus A.I. Sobolevski - care şi-a adus aportul său la studiul textelor româno-slave este scris în Moldova.

Evanghelia lui Eusebiu (Evsev'jevskoe evanghelije)din anul 1282, care formează manuscrisul nr. 3168 al Bibliotecii de stat "V.I.Lenin" din Moscova s-a scris - după acelaşi învăţat în Galiţia şi anume acolo unde aşezările romîneşti convergeau cu cele bulgăreşti.

Sub cota 2o din fondul manuscris slav al Bibliotecii Academiei noastre se găseşte un Apostol din sec.al XIII-lea scrise într-o regiune românească.

Partea chirilică din vestita evanghelie glagolotică din catedrala Reims - evanghelie pe care pînă aproape de mijlocul veacului trecut regii Franţei depuneau jurămîntul neştiindu-se că este vorba de un text ortodox - se crede de către unii învăţaţi că a fost scrisă de un român.

Din a doua jumătate a secolului al XIII-lea se crede că a fost scris într-o regiune românească Octoihul de la Caransebeş,

www.dacoromanica.ro

publicat de strălucitul învăţat P.A.Sîrcu -român crescut în cultura rusească - în anul 1906. Octoihul de la Caransebeş este un volum în 4° cu 162 de file, scris pe piele (17 file sînt pe hîrtie) şi se păstra la sfîrşitul veacului trecut în incinta catedralei ortodoxe din Caransebeş.

Invăţatul ucrainean Al.Kolessa a dovedit în anul 1923 că Tipicul care se păstra înainte de cel de al doilea război mondial în Biblioteca Societăţii culturale din Užgorod (R.S.S.Ucraina) este scris de un român în sec. al XIV-lea.-

Sfîrşitul sec. al XIV-lea sau începutului veacului următor îi aparţine Prologul bisericii Sf.Nicolae din Scheii Braşovului, despre care Jacimirski a susţinut în 1920 că s-a scris de către un scrib român.

In secolul al XV-lea manuscrisele româno-slave se înmulţesc, cel mai vechi cu dată fiind Tetraevangheliarul lui Nicodim, scris în anul 1405 de către Nicodim.

Acest manuscris , lucrat pe piele, din care Alexandru Ştefulescu şi Sextil Puşcariu au publicat trei facsimile, se păstrează astăzi în Muzeul de artă al R.S.România.

Din anul 1407 datează Pomelnicul mănăstirii moldoveneşti Bistriţa - păstrat într-o copie din vremea lui Ştefan cel Mare -aflat în fondul de manuscrise slave al Bibliotecii Academiei noastre, sub nr. 78, publicat în ediţie critică şi cu facsimile de către autorul acestor rînduri.

Primei jumătăţi a sec. al XV-lea aparţin cîteva manuscrise care s-au păstrat de la cel mai vestit caligraf şi cărturar din vremea lui Alexandru cel Bun şi al urmaşilor acestuia, Gavril de la Neamţ fiul uricarului Paisie. De la Gavril au ajuns pînă la noi peste zece manuscrise din care cel mai preţuit - o adevărată comoară de artă a timpului - este tetraevangheliarul din anul 1429. Acest manuscris , astăzi bilingv întrucît ulterior pe marginea din dreapta a filelor s-a înscris textul grec corespunzător celui slav, se păstrează în Biblioteca Bodleiană din Oxford printre manuscrisele greceşti.Frumoase planşe în culori - 16 - a publicat în 1922 după acest manuscris cărturarul I.Bianu - cel mai vrednic dintre directorii Bibliotecii Academiei noastre. Fondul manuscris slav al Bibliotecii Academiei R.S.România cuprinde sub nr. 149, 164, 165, 136,122,143

www.dacoromanica.ro

şi 123 manuscrise lucrate de cărturarul şi caligraful Gavriil în anii 1430, 1438, 1441, 1443, 1445, 1446, şi 1447. Manuscrise ale aceluiaşi scrib şi anume din anii 1437, 1444, 1447, 1448 şi 1450 se află în străinătate şi anume în diferite muzee şi biblioteci din URSS.-

Din a doua jumătate a aceluiaşi veac se remarcă în primul rînd cronica vremii lui Ştefan cel Mare încetăţenită în literatura de specialitate sub denumirea de Letopiseţul de la Bistriţa, creată de către strălucitul nostru slavist I.Bogdan la sfîrşitul veacului trecut, deşi cercetări ulterioare au dovedit că letopiseţul nu s-a scris în mănăstirea respectivă, ci la curtea marelui domn moldovean. Această cronică - într-o copie din ultimul deceniu al sec.XVI-se păstrează în manuscrisul slav nr. 649 -la sfîrşitul acestuia - din fondul manuscris slav al Bibliotecii Academiei noastre, prima şi cea mai bună ediţie a letopiseţului dînd-o în anul 1895 I.Bogdan - cu o reproducere în litecopie şi a întregului text.

Dintre manuscrisele româno-slave lucrate în Ţara Românească se remarcă după tetraevangheliarul lui Nicodim, Sintagma lui Matei Vlastares scrisă de grămăticul Dragomir la Tîrgovişte în anul 1451, păstrată în colecţia Korobanov a Bibliotecii Saltykov-Ščedrin din Leningrad.-

Din veacul al XVI-lea - cea de a doua decadă - se remarcă în primul rînd vestitele Învăţături ale lui Neagoe Basarab care au ajuns pînă în zilele noastre în două arhetipuri sau protografe slave după care s-au creat versiunile: românească , prezentă în mai multe manuscrise - şi greacă - păstrată într-un singur manuscris al mănăstirii Dionisiu de la muntele Athos. Versiunea originală a fost descoperită la sfîrşitul veacului trecut de învăţatul sîrb Sv.Vulović în Sofia , unde se păstrează şi astăzi ca patrimoniu al Bibliotecii Naţionale Chiril şi Metodie. Textul acestei versiuni s-a publicat în anul 1904 de către strălucitul învăţat rus P.A.Lavrov, ediţie reprodusă apoi, cu unele abateri - de către prof. P.P.Panaitescu în anul 1959. Merită a fi menţionat şi tetraevangheliarul dăruit de posteınicul Marcea şi ferecat în anul 1519 care se păstrează în Muzeul de Artă al Republicii noastre, prezentat foarte bine şi cu facsimile - unele în culori - de către Victor Brătulescu în anul 1939.

www.dacoromanica.ro

Din deceniile doi şi trei ale aceluiaşi veac sînt din Moldova Cronica de la Putna nr.1. şi Cronica de la Putna nr.2, păstrată prima în manuscrisul miscelaneu (zbornic) lui Isaia de la Slatina din Biblioteca Academiei de ştiinţe a R.S.S.Ucraina din Kiev, iar a doua într-un manuscris miscelaneu al Bibliotecii Saltykov-Şcedrin din Leningrad.-

Din decadele următoare de pînă la jumătatea sec. al XVI-lea datează Cronica lui Macarie, vestit cărturar şi caligraf moldovean, care a activat şi ca episcop de Roman. Cronica lui Macarie se păstrează în trei manuscrise din care primul este cel menţionat al lui Isaia de la Slatina, al doilea se află în amintitul miscelaneu de la Leningrad iar al treilea constituie o parte din manuscrisul care a aparţinut lui E.V.Barsov şi astăzi se află în Muzeul istoric de stat din Moscova.

Tot cărturarul Macarie se remarcă şi prin crearea unei versiuni româno-slave a Sintagmei lui Matei Vlastares , prelucrare solicitată domnului Moldovei Alexandru Lăpuşneanu de către ţarul Rusiei, Ivan al IV-lea.

Primei jumătăţi a sec.al XVI-lea aparţin şi următoarele letopiseţe moldoveneşti :Cronica lui Eftimie şi Cronica lui Azarie.Cea dintîi se află în miscelaneul lui Isaia de la Slatina, iar a doua în zbornicul amintit de la Leningrad. Toate aceste cinci cronici - ajunse pînă la noi în copii - au fost publicate întîi de I.Bogdan - la sfîrşitul secolului trecut, iar în 1959, republicate de prof.P.P.Panaitescu.

Din Transilvania se păstrează în Biblioteca Academiei R.S.România peste douăzeci de manuscrise din care cele mai vechi sînt din sec.XVI-lea.

Avem apoi manuscrisele lucrate în Maramureş din care se află în Biblioteca Academiei aproape toate din sec. al XVII-lea.-

Şi în Banat s-au copiat manuscrise româno-slave , din care unul din anul 1541 se află în fondul manuscris slav al Bibliotecii Academiei R.S.România , sub nr.511.-

Manuscrisele româno-slave continuă şi în veacul al XVII-lea cînd cele mai de preţ aparţin vestitului cărturar şi miniaturist din prima jumătate a acestui secol, mitropolitul Anastasie Crimcovici. Dintre manuscrisele acestei personalităţi, patru

www.dacoromanica.ro

se păstrează şi astăzi în biblioteca ctitoriei sale mănăstirea Dragomirna.

Manuscrisele româno-slave se lucrează şi în veacul al XVIII-lea cum şi la începutul secolului următor, mai mult în şcolile de slovenie temeinicite în schiturile Poiana Mărului şi Trăisteni, cît şi în mănăstirea Neamţ datorită activităţii pe meleagurile noastre a cărturarului ucrainean Paisie Velicikovski.-

Cel dintîi document româno-slav care a ajuns pînă la noi este hrisovul domnului Ţării Româneşti Vladislav I, fără dată, ca şi majoritatea textelor din sec. X-XIV, act destinat mănăstirii Vodiţa zidită de pribeagul sîrb de viţă domnească Nicodim, întemeietorul monahismului în Ţara Românească. Acest document se păstrează în secţia istorică a Arhivelor Statului din Bucureşti şi a fost reprodus pentru prima oară în litocopie de către B.P.Hasdeu, în anul 1898. Actul următor este din 3 octombrie 1385 - aparţine lui Dan I. şi a ajuns pînă la noi într-o copie contemporană, păstrată deasemeni la Arhivele Statului din Bucureşti.-

Epoca viteazului domn al Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrîn corespunde şi celui mai vechi document care ni s-a păstrat din Moldova şi în acest sens este scrisoarea din 1o februarie 1388 a domnului Petru Muşat adresată regelui polon Vladislav Jagello. Scrisoarea este redată în fotocopie de către Ioan Bogdan în albumul său de documente moldoveneşti, după originalul aflat în Archiwum Glówne din Varşovia.-

Din Transilvania cel mai vechi document care a ajuns pînă la noi, este scrisoarea fără dată, însă datată de I.Bogdan - primul ei editor - prin anii 1462-1463, adresată de judeţul şi pîrgarii Braşovului unuia Duca din Greci şi aflată la Arhivele Statului din Braşov.

Documentele româno-slave continuă şi se înmulţesc în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, însă numărul lor scade începînd cu a doua jumătate a veacului al XVII-lea, fiind depăşite de textele cu aceleaşi caracter scrise în româneşte cu litere chirilice. Documente româno-slave se scriu şi în secolul al XVIII-lea însă prea puţine, acestea fiind numai acte destinate unor lăcaşuri bisericeşti din afara ţărilor române, cum este de exemplu cartea domnului Moldovei Antioh Cantemir din 29 iunie 1706 dată mănăstirii Ioan Teologul de pe insula Patmos, descope-

www.dacoromanica.ro

rită de Marcu Beza şi publicată după lectura şi traducerea autorului acestor rînduri - de către N.Iorga în anul 1937 dimpreună cu o fotocopie.

Referitor la depozitele unde se păstrează izvoarele paleografiei româno-slave, cele mai multe dintre astfel de texte se păstrează în ţară. Astfel în Bucureşti locurile de păstrare sînt reprezentate prin : Biblioteca Academiei R.S.România , Arhivele Statului - mai mult documente -, Muzeul de artă al Republicii Socialiste România - exclusiv manuscrise -, Muzeul româno-rus. La Iaşi depozitele sînt : Biblioteca Universităţii , Institutul de istorie şi Arhivele Statului - mai mult documente. La Cluj, Biblioteca Universităţii, constituie un fond important, iar Arhivele Statului - aproape exclusiv documente. Sînt apoi Arhivele Statului din fiecare judeţ care păstrează aproape exclu-

clusiv documente.-

In străinătate cele mai multe manuscrise şi documente româno-slave păstrează bibliotecile, muzeele şi arhivele din Uniunea Sovietică - în centre ca de exemplu : Moscova, Leningrad, Chişinău,Cernăuţi, Kiev şi Lwow. Astfel numai într-o singură colecţie .A.S.Uvarov, a Muzeului istoric de stat din Moscova, se află peste 800 de manuscrise româno-slave, acestea constituind o treime din întreaga colecţie.

Izvoare ale paleografiei româno-slave se găsesc în fiecare ţară slavă, căci în afară de U.R.S.S. se mai află astfel de texte în Bulgaria - la Sofia şi Plovdiv , - Cehoslovacia - la Praga, Jugoslavia- la Belgrad, Zagreb şi Ljubliana-, Polonia - la Cracovia şi Varşovia. In ţările din apus există deasemeni manuscrise şi documente româno-slave. In acest sens sînt de menţionat : Cabinetul de manuscrise al Bibliotecii Naţionale din Paris, Biblioteca Naţională şi Arhivele Statului din Viena, bibliotecile din Berlin, Dresda, Leipzig şi München cît şi Biblioteca Bodleyană din Oxford. O bogăţie de izvoare paleografice româno-slave cuprind deasemeni mai toate mănăstirile de pe muntele Athos.

In ceace priveşte numărul manuscriselor şi documentelor româno-slave este foarte greu de a fi precizat dat fiind prea marea dispersare a acestor texte . Cele mai multe texte paleografice s-au păstrat din Moldova :cam 2000 de manuscrise şi peste 4000 de documente. Din Ţara Românească s-au păstrat aproximativ

www.dacoromanica.ro

500 de manuscrise şi cam 3000 de documente. Din Transilvania au ajuns pînă la noi aproape 30 de manuscrise şi ceva mai mult de 10 documente . Insă aceste cifre aproximative nu înfăţişează decît numai o foarte mică parte din totalul izvoarelor paleografice slave care în sec. XI-XIX s-au scris de către români căci din datele consemnate în izvoare mai ales în documente se vede că numărul textelor depăşea în chip covîrşitor cifrele aproximative exprimate mai sus.-

B I B L I O G R A F I E

Emil Kaluźniacki - Obzor slavjano-russkih pamjatnikov pis'ma i jazyka nahodjaščihsja v bibliotekah i arhivah l'vovskih în "Trudy arheologičeskogo săezda v Kieve", II, p, 258-259 şi 309.

T.Uspenschi - O nekotoryh slavjanskih i po slavjanski pisannyh rukopisjah hranjaščihsja v Londone i Oksforde, în „Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosveščenija" CC (1878) ,noiembrie,p.70-94.

A.J.Jacimirski - Slavjanskija i russkija rukopisi rumynskih bibliotek în"Zbornik otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti imperator. Akademijnauk" 79, S.Petersbug, 1905.

Ilie Bărbulescu - Curntele literare la români în epoca slavonismului cultural (Bucureşti). 1928.

Damian P.Bogdan - Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române,în "Arhiva românească",IV,(1940), pag.103-135.-

- " , - - Din paleografia slavo-română, p.108-114.

- " - - Le Syntagme de Blastarès dans le version du chroniqueur roumain Macaire, în "Premier Congrès international d'études balkaniques et sud-

www.dacoromanica.ro

-est europeénes ,Résumés des communications de la delégation rommaine. Moyen âge" Bucarest ,1966, pag.7-10.

- " - - La mise en valeur des fonds de manuscrits et de documents slaves de la Bibliottheque de l'Academie de la Réplique Socialiste de Roumanie în Revue Roumaine d'histoire''VII (1968),Nr. 4 p. 587-612.

P.P.Panaitescu - Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.S.R. I (Bucureşti)1959 .

www.dacoromanica.ro

Lei 5

www.dacoromanica.ro